

IZDELKI URARSKIH DELAVNIC V 19. STOLETJU

Vesna Bučič, Ljubljana

Prva razstava ur v Sloveniji leta 1961 v Narodnem muzeju v Ljubljani je imela namen prikazati razvoj merilcev časa nasploh in eksponati, zbrani v muzejskih zbirkah, so bili razstavljeni brez ozira na izvor. Ko sem pripravljala gradivo, pa sem našla nekaj primerkov ur s signaturami domačih mojstrov, predvsem iz Ljubljane, in to me je spodbudilo, da sem se lotila iskanja podatkov po arhivih. Rezultati so bili presenetljivi in tako se je izpričanim zahtevnejšim obrtnim dejavnostim v Sloveniji pridružilo še urarstvo.

V arhivskih virih se v Ljubljani omenjajo urarji že od leta 1582, seveda kot izdelovalci ali popraviljalci javnih ur na grajskem stolpu in na zvoniku stolnice.¹ Iz 17. stoletja poznamo že hišno uro arhivsko izpričanega urarja, ki je žal v privatni lasti v Rimu.² Ko se je v 18. stoletju prebivalstvo Ljubljane številčno povečalo, je bilo tudi več urarjev, bogato arhivsko gradivo in razmeroma več ohranjenih ur s signaturami domačih mojstrov pa nam pričajo o sorazmerno visoki ravni ljubljanske obrtne dejavnosti, ki jo odlikujejo zahtevnejše oblikovalske naloge; kajpak ne merim toliko na mehanizem, temveč na videz, obliko in okras ur oziroma njihovih ohišij. Leta 1718 so v Ljubljani zgradili nov rotovž s peterostranim stolpičem, mestno uro na njem pa je izdelal urar Balthasar Hoffman, nestor ljubljanske urarske rodbine, ki je okrog 200 let delovala v našem mestu.

Njegov potomec, tudi Balthasar Hoffman, je eden od štirih urarjev, ki so delovali v Ljubljani ob koncu 18. stoletja, njegovo delovanje v začetku 19. stoletja pa nam izpričuje empirska ura iz pozlačenega lesa, okrašena s štukiranim frizom na modri podlagi (sl. 168).³ Med štirimi belimi stebriči, ki nosijo ohišje z mehanizmom ure, je pozlačena figurina Herkula, za njo pa reliefna mavčna ploščica. Na belo emajlirani številčnici je izpisana signatura *Balthasar Hoffman in Laybach*. Ura ima repetirni mehanizem, poleg ur in minut pa kaže še datume v mesecu. Oblikovana v duhu dunajskega empira in delno okrašena še z elementi sloga Ludvika XVI časovno popolnoma sovпада z delovanjem

¹ Vesna Bučič, Razvoj slovenskega urarstva, *Kronika*, XII/2, 1964, pp. 100—120.

² Vesna Bučič, Prilozi poznavanja urarstva u Sloveniji, *Zbornik muzeja primenjene umetnosti*, 9—10, Beograd 1966, pp. 106—107, sl. 3.

³ Ura je v Narodnem muzeju v Ljubljani, inv. št. 17362 (od tod citirano NM inv. št.).

mojstra Balthasarja Hoffmana, ki naj bi — sodeč po arhivalijah — deloval od leta 1791 do približno 1820, ljubljanski meščan pa je postal leta 1797.

Ob prihodu novega urarja Antona Regallyja je prišlo med njim in drugimi ljubljanskimi urarji do velikega spora. In prav ta spor med prišlekom in starimi urarji nam daje zaradi številnih magistratnih aktov, ki govore o njem, mnogo razlogov, da verjamemo, da so ti mojstri sami izdelovali svoje ure, da so se borili proti novim prišlekom in da v tedanjih ljubljanskih razmerah urarstvo nikakor ni bilo donosno.

Ko je Anton Regally, urarski pomočnik pri mojstru Andreju Zupančiču, leta 1801 pri magistratu zaprosil za dovoljenje, da bi smel samostojno opravljati urarsko obrt, je naletel pri ljubljanskih urarjih na močan odpor. Očitali so mu, da so njegove izjave o uku pri ljubljanskem mojstru Zupančiču netočne, enako kakor tudi njegovo delo pri urarju Frischerju na Dunaju. Več ko leto dni je Regally zasipal magistrat s svojimi prošnjami, od katerih v prevodu citiram nekatere najpomembnejše odlomke: »Da dobro poznam urarsko obrt, morem dokazati z urami, ki sem jih izdelal zase; ena izmed njih je ura z nihalom, ki jo morem predložiti kot mojstrski vzorec. Nihče od tukajšnjih urarjev, niti Balthasar Hoffman, ne bi znal napraviti take ure. Če kdo dvomi v resničnost mojih izjav, sem pripravljen napraviti tako uro za zaprtimi vrati.« V drugi prošnji priznava Regally sposobnost samo Balthasarju Hoffmanu, ki zasluži ime dobrega urarja, toda on sam je premalo za vso Ljubljano. Končno je okrožno glavarstvo izdalo magistratu naročilo, da podeli Regallyju meščansko pravico in izda obrtno dovoljenje.

Zgodnejše Regallyjeve ure, čeprav izdelane na prelomu stoletja, so zasnovane še popolnoma baročno, v duhu časa pa so samo njihovi serijsko izdelani pozlačeni okrasji, ki jih v obdobju klasicizma že množično uvažajo. Najlepši primer med njimi in nasploh med domačimi izdelki je vsekakor empirska ura iz mahagonija, katere ohišje nosijo tri pozlačene ovnove glave, na belo emajlirani številčnici pa je izpisano ime izdelovalca: *Anton Regally in Laybach* (sl. 169).⁴ Verjetno ura ni v celoti Regallyjev izdelek in gotovo je pri izdelavi njenega ohišja sodeloval kak dobro izurjen rezbar ali pozlatař. Lepo oblikovano nihalo z Avroro na triumfalnem vozu je vsekakor uvoz, kajti iz arhivalij je razvidno, da so nekateri deli in okraski na ohišju in mehanizmu uvoženi iz sosednjih dežel, kjer so bile že dobro razvite manufakture. Ta uvoz se je okreplil predvsem ob koncu 18. ali na začetku 19. stoletja, ko je bilo na pohištvu nakopičenega mnogo bogatega klasicističnega okrasja, pri urah pa to velja predvsem za pozlačene reliefne aplikacije in nihala. Med spisi ljubljanskega magistrata zasledimo podatek, po katerem je razvidno, da je leta 1790 dobil ljubljanski magistrat od neke ženevske tovarne spisek imen švicarskih proizvajalcev, ki so po izredno nizkih cenah ponujali precizno izdelane posamezne dele mehanizma. Tri leta kasneje je pokrajinsko glavarstvo izdalo okrožnico, s katero je zvišalo uvozno carino za »spiralna in gonilna peresa«, da bi tako podprlo — mišljeno je gotovo zaščitilo — domače obrtnike.

⁴ NM inv. št. 10706

Ali je bil Regally izdelovalec tudi žepnih ur, res ne moremo z gotovostjo trditi. Očitno pa je z njimi trgoval in, sodeč po njegovem podpisu na številčnici, bi mu skoraj gotovo lahko pripisali, da je izoblikoval drobno stensko urico s tem, da je mehanizem žepne ure vdelal v alabastrni okvir v obliki malteškega kriša (sl. 170).⁵ Morda je prav ta urica dokaz o prehajanju od lastne proizvodnje v položaj, značilen za drugo polovico 19. stoletja, ko so urarski mojstri svoje delo omejili v glavnem na popravila in na trgovanje z izdelki velikih urarskih industrij.

Leta 1804 je prišel v Ljubljano urarski pomočnik Leonhard Heichele ter poskušal kupiti od urarja Andreja Zupančiča obrtno dovoljenje, ker pa je bil še zelo mlad — bilo mu je komaj 25 let — so ljubljanski urarji menili, da je njegovo spričevalo o spretnosti verjetno pretirano. Napisal mu ga je namreč njegov brat, pri katerem se je izučil obrti, potrdilo o uku pa bi moralo biti po vseh predpisih podpisano od predstojnika ceha. Leto kasneje, 1805, ko je postal ljubljanski meščan, je Heichele tudi kupil obrtno dovoljenje od urarja Moserja. Ljubljanski ceh — verjetno ceh obdelovalcev kovin, ker urarji v Ljubljani niso imeli svojega — je od Heicheleja zahteval, da napravi predpisani vzorec ure iz domačega materiala.

Ali je bil Heichele tudi naprej izdelovalec hišnih ur ali pa samo trgovec z njimi, je težko ugotoviti. Ura v obliki portala z njegovim imenom *Leonhard Heichele in Laibach* (sl. 171)⁶ se niti najmanj ne razlikuje od ur sodobnih mojstrov z Dunaja ali Gradca. Splošne značilnosti empira so namreč močno zaznamovale tudi arhitektonsko zasnovno in opremo ur. Na ohišjih so se kopičili dekorativni dodatki, medtem ko je bila sama zgradba ohišja strukturalno jasna in opravičljiva. Najbolj običajne empirske ure v obliki klasicističnega portala imajo za alabastrnimi stebrički vstavljena ogledala, na vrhu portalne konstrukcije sloni ohišje z mehanizmom ure, nekakšen sklep ohišja sta najbolj pogosto ali napoleonski orel z razprtimi krili ali pa klasicistična vaza. Signature na številčnicah bi lahko bile samo znaki urarjev trgovcev, ki so s podpisom jamčili za dobro kvaliteto in si hkrati ustvarjali reklamo. Po drugi strani pa vemo, da so naši urarji zvesto kopirali dunajske in graške mehanizme, katerim so sicer ustrezali posamezni uvoženi deli, pa tudi pravila cehovskih organizacij niso dovoljevala signiranje tujih izdelkov in so nadzorovala domačo proizvodnjo.

Vse to velja tudi za domiselno koncipirano Heichelejevo empirsko uro z delfini (sl. 172).⁷ Mogoče je po njegovem naročilu eden izmed ljubljanskih rezbarjev izdelal prav zanimivo in razgibano ohišje z delfini, urar Heichele pa mehanizem in morda v še baročni ornamentiki predrte kazalce. (Redka stvar, ki jo urarji še danes izdelajo sami, ko popravljajo stare ure, so prav dekorativno oblikovani kazalci.)

Čeprav nisem pregledala arhivskega gradiva v drugih središčih po Sloveniji, po ohranjenih urah iz 18. in 19. stoletja sklepam, da je bil tam položaj enak kot v Ljubljani. Uro v obliki klasicističnega portala s signaturo *Joh: Fischer in Marburg* (sl. 173) zaznamuje prenatrpanost an-

⁵ Ura je v Muzeju za umjetnost i obrt v Zagrebu, inv. št. 214/1941 (od tod citirano MUO inv. št.).

⁶ NM inv. št. 19329

⁷ MUO inv. št. 758/41

tikiziranega pozlačenega okrasja, ki prav v času empira pogosto prekrije vse ohišje.⁸ Prav te aplikacije, uvožene iz dunajskih delavnic, so manjše urarske delavnice pritrjevale na svoje domače izdelke in tako lahko tudi pojasnimo raznolikost ob sicer vedno enaki osnovni strukturi ohišja in identično uporabo okrasnih motivov.

Bidermajersko uro, signirano *Nic. Rudholzer in Laibach* (sl. 174),⁹ bi lahko imenovali avstrijsko varianto empira, ker v osnovni obliki nadaljuje tradicijo prej omenjenih empirskih ur, samo da je mahagonij ali imitacijo le-tega zamenjal črno poliran les, pozlačene aplikacije pa so nadomestili izrezljani ornamenti iz biserne matice. V atiki nad mehanizmom so pogosto cvetlični šopki z obveznim labodom ali koloriran bakrotisk in akvareli, za stebriščem je namesto ogledala pozlačena stilizirana lira.

Na območju avstrijske monarhije, kjer je bil prav ta tip bidermajerske ure nepogrešljiv uporabni predmet meščanskih stanovanj, so jih izdelovali od leta 1830 naprej. V arhivalijah se z urarjem Rudholzerjem srečamo šele leta 1850, na učnem spričevalu urarskega pomočnika Johana Levičnika iz Kamnika leta 1872 pa je Rudholzer podpisan kot njegov učitelj (sl. 175).¹⁰

Odrpato ostaja vprašanje, ali je bil Rudholzer samo urar, ki je popravljaval ure, na uvoženih avstrijskih urah pa je samo dodal svojo signaturo, ali pa so ob sodelovanju kakega rezbarja v njegovi delavnici nastajali novi izdelki.

Industrializacija je namreč povzročila, da se je produkcija ur v središčih monarhije naglo povzpela in domači mojstri v svojih majhnih delavnicah niso mogli več tekmovati z njihovo mehanizirano proizvodnjo; s tem se je delovanje domačih urarskih mojstrov omejilo zgolj na prodajanje in popraviljanje ur. Ker pa se je v mestih povečalo število prebivalcev in so ure postale vedno bolj uporabljani predmet, se je število urarjev popraviljalcev naglo povečalo. V Ljubljani je bilo leta 1806 pet urarskih mojstrov, nepolnih 30 let pozneje pa že 15. V davčnih knjigah 19. stoletja najdemo imena urarjev, ki so samo enkrat zapisani, da so plačali davek, potem pa se njihovo ime ne pojavi več. Zaradi velike konkurence so se verjetno selili iz kraja v kraj. Tako se urar Lorenz Pehr pojavi v tretjem desetletju 19. stoletja v Ljubljani, 1840 ima delavnico v Zagrebu, 1851 pa v Karlovcu.

Secesijska ura s signaturo Friedrich Hoffman in Laibach je že popolni tovarniški izdelek, kajti skoraj na vseh delih mehanizma in na ohišju ima francoske tovarniške žige. Za Friedricha Hoffmana, verjetno zadnjega potomca te stare ljubljanske urarske družine, vemo, da je imel leta 1903 trgovino z urami in optičnimi izdelki in da je redno oglašal v *Laibacher Zeitung*.

Če na kratko povzamemo, lahko trdimo, da so urarji na prehodu iz 18. v 19. stoletje še resnični izdelovalci ur, da se poslužujejo v glavnem le uvoženih serijsko izdelanih okrasov, da v teku prve polovice 19. stoletja

⁸ MUO inv. št. 214/1941

⁹ Ura je v Mestnem muzeju v Ljubljani, inv. št. 1579.

¹⁰ Spričevalo je v lasti urarja Milana Levičnika v Kranju in se mu za posojen dokument lepo zahvaljujem.

začnejo opuščati izdelovanje mehanizmov in da so v drugi polovici urarske delavnice v glavnem le še popravilnice in trgovine z izdelki velikih urarskih industrij, zlasti švicarskih.

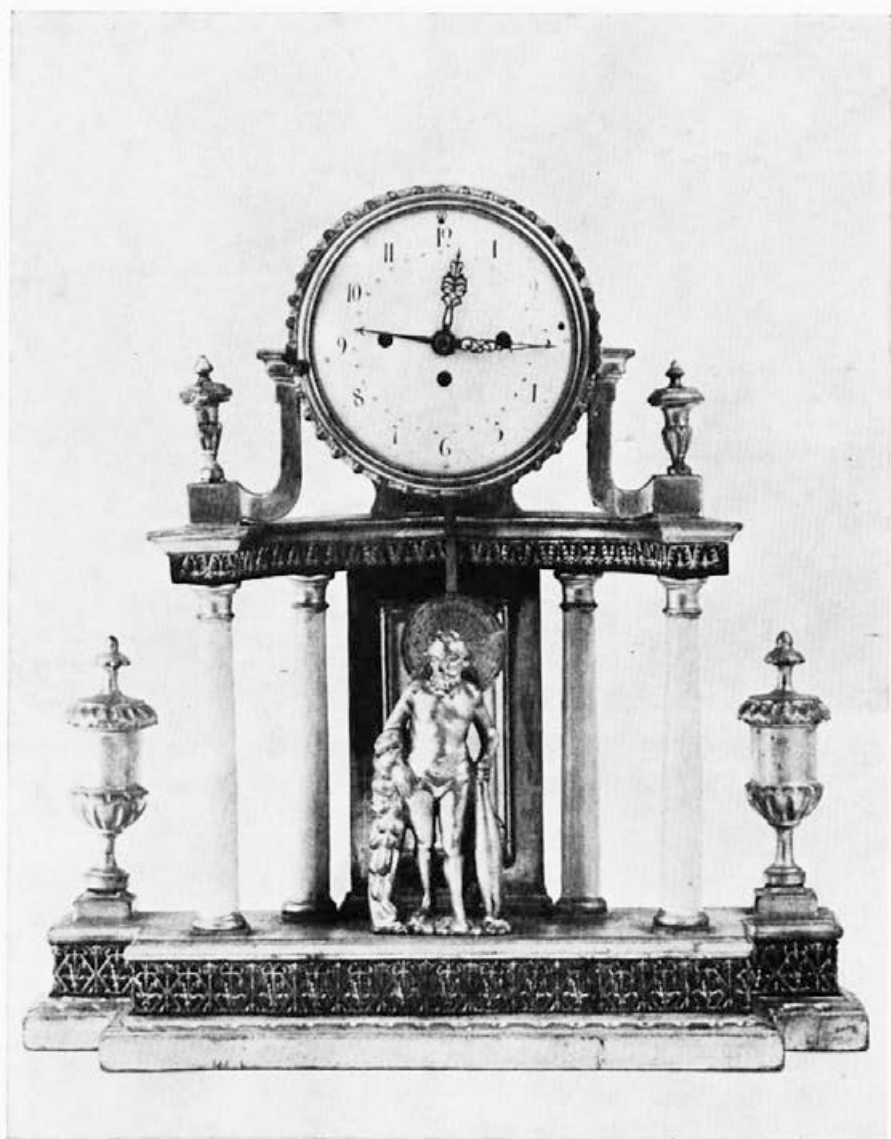
ZUSAMMENFASSUNG

Den archivalischen Quellen nach gab es bereits seit 1582 Uhrmacher in Ljubljana. Allerdings waren es Meister, die Turmuhren herstellten und reparierten. Aus dem 17. Jahrhundert kennen wir aber auch schon eine Hausuhr, die ein Erzeugnis eines durch Urkunden bezeugten, in Ljubljana ansässigen Uhrmachers war. Als während des 18. Jahrhunderts die Einwohnerzahl in Ljubljana anstieg, waren auch mehrere Uhrmacher hier tätig. Ergiebigeres Quellenmaterial sowie mehrere Erzeugnisse mit Signaturen ansässiger Meister bekunden ein verhältnismässig hohes Niveau der Handwerker in Ljubljana, die zu dieser Zeit recht anspruchsvolle Aufgaben durchführten.

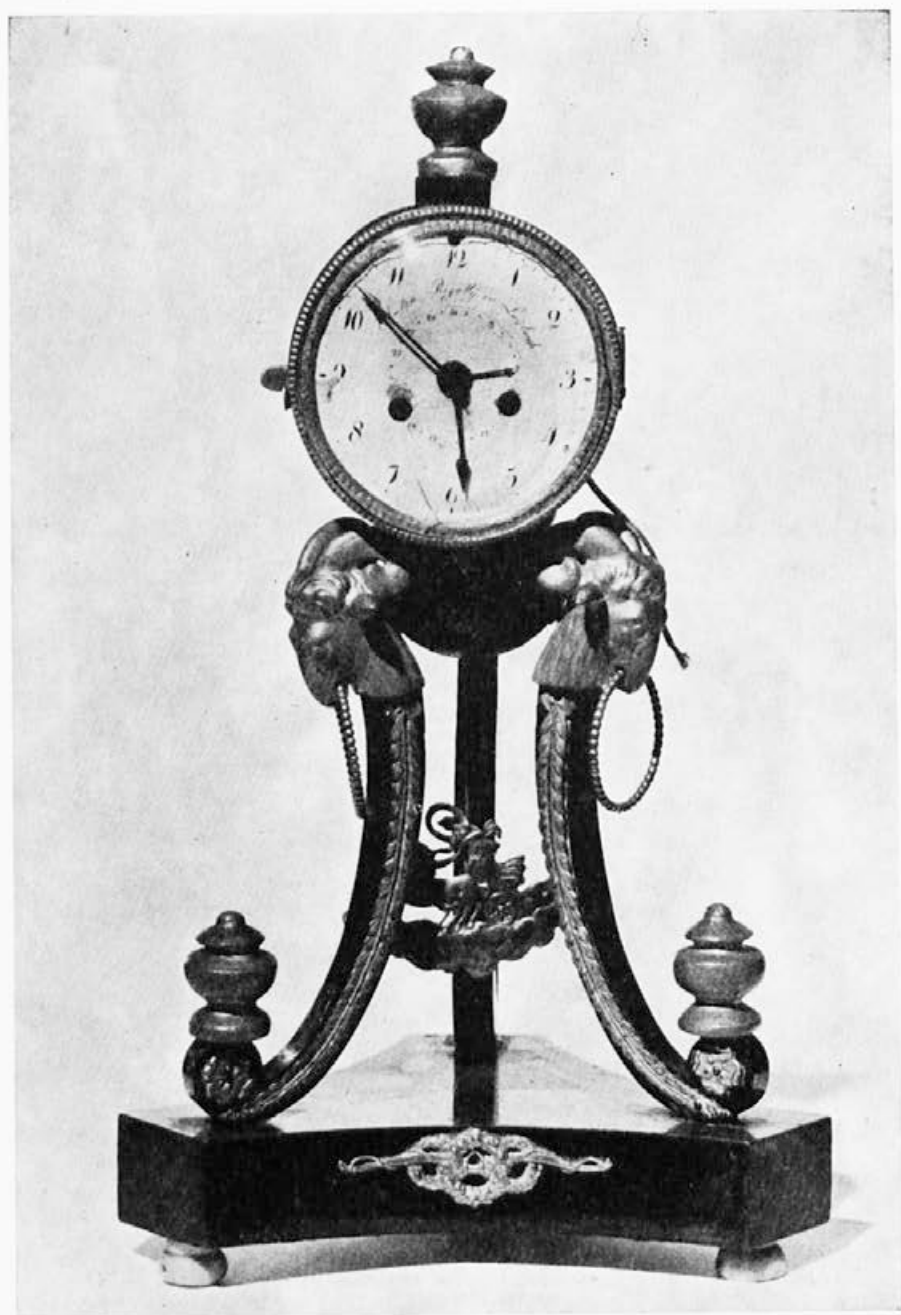
Auch die im 19. Jahrhundert in Ljubljana und Maribor ansässigen Meister sind archivalisch bezeugt. Ihre mit Signaturen versehenen Erzeugnisse befinden sich im Narodni muzej (Nationalmuseum) und im Mestni muzej (Städtischen Museum) sowie im Muzej za umjetnost i obrt (Museum für Kunst und Gewerbe) in Zagreb. Es sind dies Uhren mit klaren, architektonisch konzipierten Mahagoni-Gehäusen, sogenannte Portaluhren, mit einer unverkennbaren Anlehnung an das Wiener Empire: sie unterscheiden sich auch nicht im Geringsten von den Arbeiten der Wiener und Grazer Uhrmacher.

Anhand von Archivalien ist ferner erwiesen, dass die Uhrmacher in Ljubljana: Balthasar Hoffman, Anton Regally und Leonhard Heichele auch tatsächlich Hersteller der von ihnen signierten Uhren waren und dass nur einzelne Teile der Uhrwerke und einige Verzierungen aus den Manufakturen der Nachbarländer bezogen wurden.

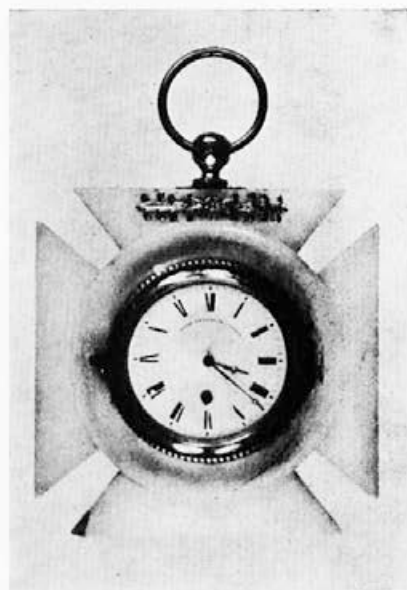
Für das nur wenig jüngere Erzeugnis, eine Biedermeier-Uhr des Meisters Nikolaus Rudholzer aus Ljubljana stellt sich jedoch bereits die Frage ob die Signatur nicht lediglich eine Garantie für die Güte des Erzeugnisses und eine Reklame für die Werkstätte Rudholzers ist. Konnten doch bereits zu dieser Zeit die heimischen Meister mit der handwerklichen Fertigung in ihren bescheidenen Werkstätten nicht mehr mit der mechanisierten Produktion der grossen Hersteller Schritt halten. Sie waren somit gezwungen sich auf Handel und Reparatur umzustellen bzw. beschränken.

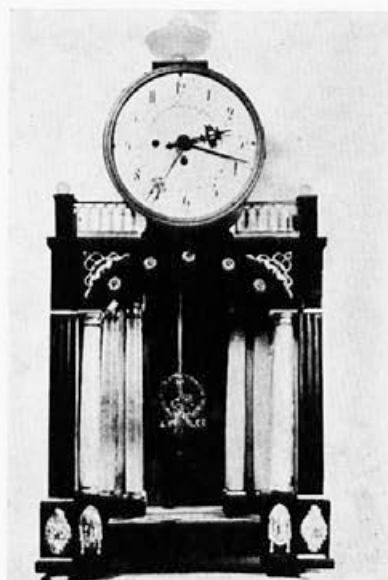
168 *Balthasar Hoffman in Laybach*: Empiriska stoječa ura, pozlačen in barvan les, začetek 19. stoletja, Ljubljana, Narodni muzej

169 *Anton Regally in Laybach*: Empiriska stoječa ura, mahagonij in pozlačene aplike, okoli 1810—1820, Ljubljana, Narodni muzej

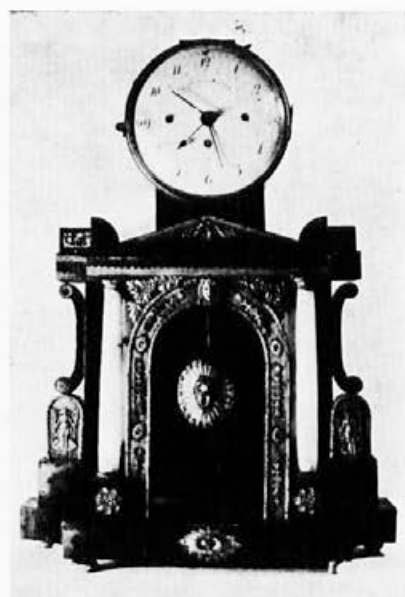
170 *Anton Regally in Laybach:* Žepna ura v alabastrskem okvirju, okoli 1820—1830, Zagreb, Muzej za umjetnost i obrt

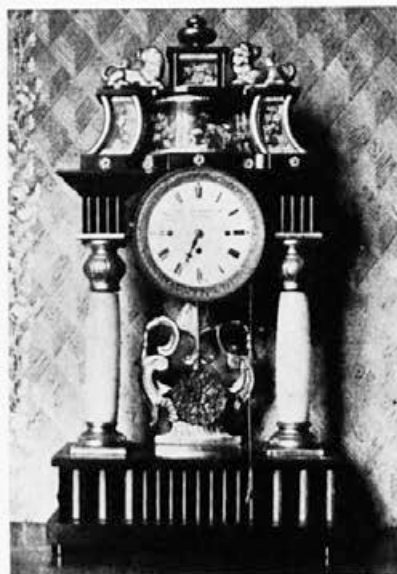
171 *Leonhard Heichele in Ljubljana:* Empirska stojeća ura, mahagonij, alabaster in pozlačene aplike, okoli 1820, Ljubljana, Narodni muzej

172 *Leonhard Heichele in Laybach:* Empirska stojeća ura, pozlaćen les, okoli 1820, Zagreb, Muzej za umjetnost i obrt

173 *Joh: Fischer in Marburg:* Empirska stojeća ura, mahagonij, alabaster in pozlačene aplike, okoli 1810—1820, Zagreb, Muzej za umjetnost i obrt

174 *Nic. Rudholzer in Laibach*: Bidermajerska stoječa ura, črno lužen in pozlačen les, alabaster in obarvani papirnati šopki, okoli 1840, Ljubljana, Mestni muzej

175 Učno spričevalo urarskega mojstra Johana Levičnika iz Kamnika iz leta 1872, Kranj, urarski mojster Milan Levičnik